

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Լեռնամունճների ծագումնաբանությունը կարելի է քննել երեք հայեցակետերով՝ ըստ լեզվական, աղբյուրի, ստեղծման ժամանակաշրջանի և փոխաբերման հիմքի:

1. Լեռնամունճների ծագումն ըստ լեզվական աղբյուրի.

Հայկական լեռնաշխարհում և հարակից շրջաններում արձանագրված, ՀՀՏՏԲ-ում գտած լեռնամունճների ու դրանց տարբերակների գերակշիռ մասը թուրքերեն է, հետևաբար վերաբերում է 11-12-րդ դարերին: Մի փոքր մասը (հիմնականում Արևելյան Հայաստանին առնչվող) ռուսերեն է, հետևաբար վերաբերում է 19-20-րդ դարերին: Մնացածը առավելապես հայկական ծագում ունի և վերաբերում է տարբեր ժամանակաշրջանների՝ սկսած հնադարից մինչև մեր օրերը: Երբեմն հանդիպում են նաև վրացական, արաբական, հունական և այլ ծագման տեղանուններ, որոնք սովորաբար միջին դարերից են:

ա) Թուրքերեն լեռնամունճներ. Թուրքերեն լեռնամունճները թուրքական բազմադարյան տիրապետության ծանր հետևանքներից են: Այդ տիրապետությունը տարածվել էր նաև հայերի մշակույթի, հոգեբանության, մտածելակերպի ու լեզվի վրա: Այդ պատճառով ոչ միայն թուրքերեն էին իրենց պետական լեզվով անվանադրումներ կատարում այլև հայերն էին կամավոր հրաժարվում իրենց երկրի հայկական տեղանուններից՝ փոխարենը ստեղծում թուրքերեն կամ թուրքախառն համարժեքներ: Դրա վկայություն են հայկական բառակազմական կաղապարներով և թուրքերեն բաղադրիչներով ստեղծված տեղանունները՝ Թուփքար (լեռ), Լյուվապար (լեռ), Կասուսարի լեռնաշղթա, Կալուխաշ (լեռ), Կարամորթ (գագաթ) և այլն:

Ընդ որում՝ այդ ազդեցությունը ձեռք էր բերել ընդհանուր մշակութային բնույթի պատճառով թուրքերեն անվանաստեղծումն ընդունել էր տարածականորեն համապարփակ բնույթ. թուրքերեն անուններ էին ստանում թե՛ թուրքական, թե՛ պարսկական և ռուսական տիրապետության ոլորտներում գտնվող աշխարհագրական տարածքները:

Թուրքերենով անվանդրմանը վերջ դրվեց միայն Հայաստանի անկախացումից հետո: Խորհրդային տարիներին վերականգնվեցին գործածությունից դուրս եկած թուրքերեն տարբերակներով փոխարինված բազմաթիվ տեղանուններ (Կարա-Քեյնա, Ագռավաքար լեռնագագաթ, Աղաթափա-Արտանիշ լեռնագագաթ, Աթաշթափա-Կարա կասար լեռնագագաթ, Դըղդագ-Ածղահակ լեռ, Ալանգյազի-Չանգեզուրի լեռնաշղթա, Ալիբեկ-Թեղենիս լեռնագագաթ, Ախար-Բախար-Փորակ լեռնագագաթ, Ախկայա-Կալ լեռնագագաթ, Մեծ Աղդաղ-Ալքասար լեռնագագաթ, Ալիտկայա-Ակառքար լեռնագագաթ, Մեծ Աղդաղ-Սալիտակասար լեռնագագաթ) և այլն: Թուրքերեն լեռնամունճների ընդ մասը թերևս նախկին հայկական անունների թարգմանություն կամ պատճենում: Դրա անուղղակի վկայություններն են թուրքերենի բառակազմական կաղապարները՝ ստեղծված այն լեռնամունճները, որոնց կազմում հայկական բաղադրիչներ կան՝ Թեժը (գագաթ), Թուխյուրդ (գագաթ), Խութի-դերեսի (լեռներ), Ծապանի-դագ (լեռնաշղթա), Ծմագիկալա (գագաթ), Ծովի-Չայ (լեռ), Կամարկայա (գագաթ), Կապանդաղ (գագաթ), Կատարկայա (գագաթ), Կատարլու (լեռ), Բլուրդաղ (լեռ), Գիժդարա (լեռ) և այլն:

Այսպիսով, մի քանի դար շարունակ հայերեն տեղանունները թուրքացվել և Եթե ընդհանրացնենք ասվածը, ապա կարող ենք ասել, որ ուշ միջնադարում թուրքերեն կողմից հայկական տեղանունների յուրացումը երեք հիմնական ուղղություն է ունեցել:

¹ Թ. Հ ա կ ո բ յ ա ն, Մ. Մ ե լ ի թ - Բ ա խ շ յ ա ն, Հ. Բ ա ր ս ե դ յ ա ն, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան (այսուհետև՝ ՀՀՏՏԲ), Եր., 1986-1998:

ա) *Հնչադարձում*. Հայերեն արմատական կամ բաղադրյալ տեղանունների մի մասը խոսակցական լեզվում հարմարեցվել է թուրքերենի հնչյունական առանձնահատկություններին և ստացել նոր ձևավորում: Ընդ որում, նշանակություն չունի, թե տվյալ տեղանունը հայերենում ինչ իմաստ է արտահայտել կամ ինչ բաղադրիչներից է կազմված: Թուրքերենի բառակազմական միջավայրում այն դիտվել է իբրև մեկ անտրոնեյի և ամբողջական միավոր, օրինակ՝ Ավերակ-Վերեկ, Երեզ-Արիզան, Ընկուզեկ-Էնգյուզեկ-Էնգյուզեք, Թոնդրակ-Թենդյույրուք, Հաժիս-Յաջի, Չագեձոր-Չանգեզուր, Ոգական-Ախքան և այլն: Յուրացված տեղանունները թուրքերենի լեզվական միջավայրում կարող էին ստանալ այլ բաղադրիչներ՝ Գանձակ-Գյանգակյալ, Ադնի-Արդանա մաղեն:

բ) *Իմաստային պատճենումներ*. Ամենամեծ խումբը կազմում է տեղանունների իմաստային պատճենումներ, պատճենված տեղանունը կարող է և՛ նույնիմաստ, և՛ մերձ-իմաստ լինել իր սկզբնաձևին՝ Ազնվածոր-Գյազալդարա, Աղջաբերդ-Դրզդալա, Ամուլ-սար-Գըսըրդաղ և այլն: Պատճենումը օրինաչափ է, եթե անունը պատճառաբանված է աշխարհագրական առարկայի իրական հատկանիշներով կամ էլ նրա հետ կապված ավանդույթներով: Օրինակ՝ Այծպտկունք-Փալանթյոքեն, Սպիտակ լեռ-Ակ դաղ և այլն: Մասնակի են այն պատճենումները, որոնց դեպքում թուրքերենի են թարգմանվել միայն տեղանվանական տերմինները՝ պահպանելով բուն անունը, Այրիգետ-Այրիչայ, Ամոն սար-Ամոնդաղ, Աղանայի դաշտ-Աղանա օվասը, Թոթուսցոց գեղ-Թոթուսի և այլն:

գ) *Վերաստուգաբանություններ*. Այս դեպքում հայերենից թուրքերենին անցած տեղանունները հնչյունական կազմով մոտավորապես համապատասխանում են նախաձևին, բայց թուրքերենում ստանում են նոր իմաստ, օրինակ՝ Ալելուա դաշտ-Օլու օվա («մեծ դաշտ»), Ազերեք-Աղբուլաղ («սպիտակ աղբյուր»), Օձուն-Ուզունլար («բարձրահասակներ»), Արագած-Ալագյոզ («սպիտակ աչք»), Կորոձոր-Զյոռ սու («կույր ջուր»), Արտուար-Օրդուբաղ («հորդայաշեն»), Շահապոնք-Շահբուզ («արքայական սառույց») և այլն: Այս ամենից բացի, բազմաթիվ տեղանուններ պարզապես փոխարինվել են թուրքերեն նորակազմություններով: Օրինակ՝ Արարատ-Ադրիդաղ, Գեղմաղան-Չզըլ-Չիարեթ, Յոնա-Չանանաք, Կողբ-Թուլլուջա և այլն:

Ժամանակակից Թուրքիայում պահպանված հայկական տեղանունները պարզապես փոխարինվում են թուրքական միանգամայն նոր անվամբ. Խիսը դարձվել է Գոզան, Ձեյթուն-Սյուլեյմանիե, Ավագկալ-Ջուքուրեհիսար, Հոմկլա-Խալիֆեթի և այլն:

դ) *Ռուսերեն լեռնանուններ*. Ռուսերեն տեղանունների տարածաշրջանը Արևելյան Հայաստանն է, մասնավորապես այն տարածքները, որոնք երբևէ եղել են ռուսական տիրապետության ներքո կամ գոնե քարտեզագրվել են ռուսական տեղագիրների կողմից: Պետք է նկատել, որ ռուսերեն տեղանուններն առավելապես վերաբերում են մանր տեղանունների շրջանին: Դրանք մեծ մասամբ տրվել են մինչ այդ անանուն առարկաներին (Ռեդկին լազեր հանդամաս, Բելայա գլինա լեռնագագաթ, Բելյանով լեռ, Գրոմովայա լեռ, Լիսայա լեռ, Կլիմովա լեռնագագաթ և այլն): Դրանց մի մասը վերաբերում է ռուսական տիրապետության շրջանում կատարված ռուսական աղանդավոր բռնազաթյալների բնակավայրերին ու դրանց շրջակա տարածքներին, որտեղ կատարվել են նաև վերանվանումներ (Ելենովկա, Իվանովկա, Գոլովինո, Պապանինո, Ֆիլյետովո, Լեոնտովո, Բոգդանովկա, Պետրովկա, Սիխայլովկա, Նովոսարատովկա, Նովոսելցով, Բլագոդարնոյե, Պրիվոլնոյե, Մեդովկա, Կրուկայա Շիշկա, Սվերդլով և այլն):

ՀՀՏԲ-ում տեղ գտած ռուսերեն կամ ռուսերենի հետ առնչվող լեռնանուններից են նաև՝ Բորիս գագաթ, Գլուպան լեռ, Գոնչիշնայա լեռ, Լագրի լեռ, Կազանչի բուզոր գագաթ և այլն:

զ) *Վրացերեն լեռնանուններ*. Վրացերեն տեղանունների տարածաշրջանը Հյուսիսարևելյան Հայաստանն է, մասնավորապես այն տարածքները, որոնք երբևէ եղել են վրացական տիրապետության ներքո, կամ որտեղ եղել է վրացախոս բնակչություն: Դա հիմնականում պատմական Ջավախքն է, Բորչալուի գավառը, մասամբ՝ Խորազույն

Հայր: Վրացերեն այդ տեղանունները ներկայումս մեծ մասամբ պահպանվում են, եթե Վրաստանի Հանրապետության տարածքում են:

ՀՀՇՏԲ-ում տեղի գտած վրացերեն կամ վրացերենի հետ առնչվող լեռնանուններից են՝ Աճարայի (Աջարա) լեռներ, Արագուշա լեռ, Գոմարդո լեռ, Դիդուրե (Դիդուլե) գագաթ, Էրուշետի լեռներ, Թագինատուր լեռ, Թավկվենելի գագաթ, Թեթրիկվա գագաթ, Թերթոբա ճորարեթ գագաթ, Թելոբեգի լեռ, Թրիալ գագաթ և այլն:

դ) *Հունարեն լեռնանուններ*. Հունարեն տեղանունների տարածաշրջանը Հյուսիսային Հայաստանն է, մասնավորապես այն տարածքները, որոնք երբևէ եղել են հունական տիրապետության ներքո, կամ որտեղ եղել է հունախոս բնակչություն: Դա հիմնականում պատմական Պոնտոսի տարածքն է, մասամբ՝ Կապադովկիայի, Կիլիկիայի, Փոքր Հայքի, Չորրորդ Հայքի և Բարձր Հայքի տարածքները:

ՀՀՇՏԲ-ում տեղ գտած հունարեն կամ հունարենի հետ առնչվող լեռնանուններից են՝ Արիավլոս լեռ, Աիրալակսա լեռ, Այսումաս լեռ, Այսումաս Օրոս լեռ, Ալվասիլ լեռ (Մուրբ Բարսեղ) և այլն:

ե) *Արաբերեն լեռնանուններ*. Արաբերեն տեղանունների տարածաշրջանը Հարավային Հայաստանն է, մասնավորապես այն տարածքները, որոնք ուշ միջնադարում երբևէ եղել են արաբական տիրապետության ներքո, կամ որտեղ եղել է արաբախոս բնակչություն: Դա հիմնականում պատմական Ադձնիքն է և ներկայիս Սիրիայի այն շրջանները, որոնք երբեմնի եղել են հայաբնակ: Արաբերեն հատուկենտ տեղանուններ (Ասադ Կյաֆ լեռ, Ալ Հարիթ լեռ և այլն) հանդիպում են մասնավորապես այն բանի հետ, որ մուսուլմանների կրոնական պաշտամունքային լեզուն արաբերենն է:

ՀՀՇՏԲ-ում տեղ գտած արաբերեն կամ արաբերենի հետ առնչվող լեռնանուններից են՝ Անադան լեռներ (Ալ Մադեն), Արաֆեկ լեռ, Խոշաբի լեռնաշղթա, Կարա է ծանա գագաթ, Հաբիբ լեռ, Հյուբեք լեռ, Շեխիդ-ի-սալիմ լեռ և այլն:

զ) *Քրդերեն լեռնանուններ*. Քրդերեն լեռնանունները սակավաթիվ են, քանի որ հիմնականում բանավոր խոսքում գործածվել են իբրև թուրքերեն կամ հայերեն անունների տեղային տարբերակներ և սովորաբար չեն արձանագրվել, առավել ևս չեն պաշտոնականացվել: Այսպես, Արեգունի լեռնաշղթայի համար հայտնի է ոչ միայն թուրքերեն Գյունեյ անվանումը, այլև քրդերեն Բարոժ (Բառոժ) տարբերակը, որ նշանակում է նույն բանը՝ «արևահայաց»: Քրդերեն լեռնանունների տարածման որոշակի շրջան դժվար է առանձնացնել: Դրանք վերաբերում են ուշ միջնադարին և նոր ժամանակներին:

է) *Պարսկերեն լեռնանուններ*. ՀՀՇՏԲ-ում տեղ գտած պարսկերենի հետ առնչվող լեռնանուններից են՝ Ճավաշ (Ճվաշ) լեռ, Բեստ (Պեստ), Քուհի Նուի լեռ, Մեպուհ լեռ և այլն: Պարսկերեն լեռնանունների առանձնացման խնդիրն ամենից բարդն է: Իրանական (պահլավական, պարթևական, պարսկական) արմատները հայերենի կողմից հաճախ այնպես են յուրացվել, որ դրանցով կազմված անվանումներն արդեն պետք է դիտել որպես հայերեն բառեր: Իրանական պետք է համարել այն անվանումները, որոնք հայերենով (այդ թվում՝ իրանական փոխառված ու յուրացված արմատներով) ստուգաբանելի չեն: Իսկ այդպիսիք շատ քիչ են:

Բարդության մյուս պատճառն այն է, որ իրանական արմատները մեծ չափերով փոխառել և յուրացրել է մասնավորապես Քուրդերենը: Հետևաբար դրանցով կազմությունները պետք է դիտարկել իբրև թուրքական անվանումներ:

ը) *Ալլ լեզուներով լեռնանուններ*. Հայկական լեռնաշխարհում հանդիպում են մասնավորապես Ալլ լեզուներով տեղանուններ՝ ասորերեն, խուռիերեն և այլն: Սակայն դրանք սակավաթիվ են և հաճախ կասկածելի: Մասնավորապես լեռնանունների շարքում դրանք առավել հազվագյուտ են: Կան մասնավորապես խուռիերեն, խեթերեն, շուսերեն և այլն վերաբերող տեղանվանական շերտեր, որոնք լեռնանունների շարքում դարձյալ հազվագյուտ են և խիստ կասկածելի ու վիճելի: Դրանց որոշ չափով անդրադարձ կա լեռնանունների ստուգաբանությանը նվիրված բաժնում: Ինչ վերաբերում է

այսպես կոչված, ուրարտական տեղանվանական շերտին, ապա դրանք, ըստ երևույթին, դեռևս ենթակա են վերագնահատման, ճշտման և հաճախ նորոշվի վերաստուգաբանման: Դրանց մի մասը հաջողվում է նույնացնել հայկական անվանումներին: Այդ նույնացումների թիվը ավելանալու միտում ունի:

Նույնացումները սովորաբար ունենում են հնչյունական օրինաչափ համապատասխանություններ: Դա վկայում է այն մասին, որ «ուրարտական» կոչվող անունները Արարատյան հայկական թագավորության հնագույն հայերեն անվանումներ են, որոնք սեպագիր արձանագրություններից ընթերցվում են ոչ իրենց բնօրինակ ձևերով: Դրա պատճառը կամ ընթերցման կանոնների թերությունն է, կամ պիտի ենթադրել, որ այդ անունները հարմարեցված են սեպագրի լեզվին, որը թերևս խոտիերենի ինչ-որ մի տարբերակ է: ՀՀՏԲ-ում տեղ գտած այդպիսի լեռնանուններից են՝ Անարա լեռ, Արսաբիա լեռներ, Էրիտիա լեռներ, Իրդիա լեռներ, Իուխինա լեռներ, Խաշտարան լեռ, Խաշխաշի գագաթ, Խիրիխու լեռներ, Կարնիշի (Կարնիս) լեռ և այլն:

Նույնը որոշ վերապահությամբ կարելի է ասել խեթական լեռնանունների մասին: ՀՀՏԲ-ում տեղ գտած այդպիսի լեռնանուններից են՝ Էլուրիյա լեռներ, Առնուշա (Արնոսար, Առնոս) լեռնաշղթա, Գապացուվա լեռներ, Լախա լեռներ, Ծապարասնա լեռներ, Մալիմալա լեռներ, Պալունա լեռ և այլն:

թ) Խառնալեզու լեռնանուններ. Ինչպես արդեն նշվեց թուրքերեն լեռնանունների առիթով, բավական մեծ թիվ են կազմում տարբեր լեզուների արմատներով, ածանցներով կամ բառակազմական այլ մասնիկներով կազմված անվանումները: Դրանք առավելապես թուրքերեն բաղադրիչներով թուրքերեն անուններ են: Հանդիպում են նաև այլ համակցություններ: ՀՀՏԲ-ում տեղ գտած այդպիսի լեռնանուններից են՝ Դիդուբեդաղ գագաթ, Թեժլար գագաթ, Թուփքար լեռ, Թուխյուրդ գագաթ, Իվանթափա լեռ, Լյուլապար լեռ և այլն:

ժ) Հայերեն լեռնանուններ. Հայերեն լեռնանունները, բնականաբար, առավել ընդհանրական են թե՛ ժամանակային, թե՛ տարածական առումներով: Կան բոլոր ժամանակաշրջաններին և բոլոր տարածքներին վերաբերող հայերեն լեռնանուններ: Ընդ որում, դրանք հաճախ այլալեզու անվանումների առավել հին տարբերակներն են, որ հայտնի են պատմական սկզբնաղբյուրներից, կամ օտար անվանումներին զուգահեռ գործածվել են մշտապես (Արարատ, Մասիս, Սիփան, Թոմդրակ, Գանձասար և այլն):

Կան նաև հայերեն լեռնանուններ, որոնք ավելի նոր են, քան օտար անվանումները: Դրանց հնագույն հայկական տարբերակները մեզ չեն հասել: Դրանք հիմնականում 20-րդ դարի երկրորդ կեսին ստեղծված անվանումներն են: Դրանք մեծ մասամբ ինքնուրույն կազմություններ են՝ կապված լեռնագրական միավորի այս կամ այն հատկանիշի կամ զանազան առնչությունների հետ (Լանջասար-Բաշիրթափա Ծաղկասար-Փոքր Բողոթլու լեռ, Գալլասար-Քուրդթափա լեռ և այլն):

2. Լեռնանունների ծագումն ըստ ժամանակաշրջանի

Ըստ ժամանակաշրջանի՝ լեռնանունները կարելի է բաժանել երեք խմբի:

1. Հին աղբյուրներով ավանդված լեռնանուններում գերակշռում է հնդեվրոպական ծագման բնիկ հայերեն շերտը: Ընդ որում՝ դրանք ունեն բառակազմական կառուցվածքի բոլոր դրսևորումները (օրինակ՝ Աժդահակ, Ալիարակ, Ականիս, Արեգունի, Արտնի, Բլուր, Բուք, Գեղամ, Գոգի, Գոգուռ, Դյուց և այլն):

Սրանց շարքը պետք է դասել նաև, այսպես կոչված՝ *հայասական լեռնանուններ*, քանի որ հետազոտողներից շատերը դրանք իրավացիորեն համարում են հայերեն՝ հայասցիներին դիտելով իբրև հայերի նախնիներ: Ծագումով հայասական են համարվում *-ita*՝ Անձիթ, Ամիթ-*anda*՝ Մարանդ, Վանանդ, *-ha*(>ախ)՝ Շատախ, Կամախ, Կարծախ, *-al(i)* Մանանախի, Մարդաղի, *-apa*՝ Ոժոփ, Մեծոփ, Արծափ, *-ar(a)*՝ Կանգուար և այլ մասնիկներով կազմված տեղանունները, որոնց կարելի է ավելացնել նմանատիպ կազմությամբ մի քանի լեռնանուններ՝ Իրիթ (Իրինդ) լեռ, Կոչիթ գագաթ, Մալակիթ լեռ,

Քրիքոք գագաթ, Քշիռ լեռ, Ագագեռանդ գագաթ, Բագրևանդի լեռներ, Չարևանդ լեռ, Վարանդ լեռ և այլն:

-Թուրքական լեռնաճյուղերը՝ պահպանված սեպագիր արձանագրություններում, որոնց մի մասը մատենագրության մեջ առավել հայտնի է հայերեն ավելի նոր համարժեքներով Բիսինա-Վան, Արիվանի-Արեղյանք, Ալիշոթա-Աղստե, Ալիա-Աղի (հովիտ) և այլն:

Ավելի սակավաթիվ են *փոխառյալ լեռնաճյուղերը*: Դրանք հիմնականում իրանական ծագման լեռնաճյուղեր են՝ Ասպական, Որմզդպետոժ, Ռոտիբադա, Նուարսակ:

Հայերենի հատկապես արմատական տեղանունների մի ստվար մաս դեռևս մնում է չստուգաբանված:

2. Ունիջնադարյան լեռնաճյուղերի թվում գերակշռող են փոխառյալները:

- Թուրքական ծագման տեղանուններն ամենից շատ են՝ Գյավուրդադ լեռնաշղթա, Գյոքթափա լեռ, Գյուլիկալա լեռ, Գյունեյ-Բաշի լեռ Գուլիկդաշ լեռ, Գունայ կայա լեռ և այլն: Թուրքերեն ծագման մի քանի բառեր (դար, դադ, թափա և այլն)՝ որպես բաղադրիչներ, ստեղծել են նաև հայերեն տեղանուններ՝ Կլորդար, Դարագյուղ և այլն:

11-13-րդ դարերի հայ պատմագրության մեջ երևում են թուրքական առաջին անունների հիշատակումները: Թուրքական լեզուներից հայերենի կրած ազդեցությունը ուշ միջնադարում և մանավանդ օսմանյան շրջանում արդեն զգալի է: Դա նկատելի է նաև պատմական Հայաստանի տեղանուններում: Հայերեն տեղանունների թուրքացման գործընթացը լայնորեն ծավալվում է 16-17-րդ դդ., հատկապես քոչվորներին նստակցություն պարտադրող հողային օրենքների ընդունումից հետո: Հետագայում թուրքերեն անուններն այնքան տարածվեցին, որ հայերն անգամ թուրքերենով էին ստեղծում նոր տեղանուններ: Այդ երևույթը Հայաստանում շարունակվեց մինչև 20-րդ դարի կեսերը:

- Ռուսերեն տեղանուններ հայերենի մեջ ի հայտ են գալիս 19-րդ դարից: Հետագայում նրանց փոքր մասը քաղաքացիություն ստացավ և գոյատևում է մինչև այսօր՝ Ֆանտա, Մալիշկա, Մեմյոնովկա, Լերմոնտովո և այլն: Ռուսերեն լեռնաճյուղեր այժմ պահպանվել են միայն մանր տեղանունների շարքում, այն էլ աստիճանաբար հայացվում են:

- Հայերենում հանդիպում են նաև արաբերեն (Տափթիլ, Պապաթիլ), վրացերեն (Ախաքալակ, Կղարջք) և այլ լեզուներով փոխառյալ տեղանուններ և բաղադրիչներ:

3. *Նորագույն ժամանակների լեռնաճյուղերը*, կարելի է ասել, բացառապես հայերեն բաղադրյալ կազմություններ են, որոնք հիմնականում ստեղծվել են օտար անուններին փոխարինելու նպատակով: Դրանք առավելապես թափանցիկ կիսանկարագրական բաղադրյալ կազմություններ են, հաճախ թուրքերեն անվանումների պատճենումներ՝ թարգմանություններ են (Գառասար-Արփաթափա), երբեմն՝ մասնակի թարգմանություններ (Գարահող-Գարաթորփախ, Դալիսար-Չալիդագ, Դավաքար-Դավադաշ, ինչպես նաև Գարամորոք, Խամշուջուր, Կարախափան, Գոյսար և այլն): Այս վերջին պատճառով հայերեն նոր լեռնաճյուղերը արտաքին և ներքին կառուցվածքով հաճախ են նմանվում թուրքերեն անվանումներին (Գռասար, Գալլասար և այլն): Հայերեն անունները հաճախ էլ ինքնուրույն նորակազմություններ են (Եղմասար, Դիմացլեռ, Երիցլեռ և այլն): Երբեմն էլ դրանք ոչ թե տվյալ լեռնագրական առարկայի համար հատուկ ստեղծված անուններ են, այլ հարակից որևէ այլ տեղանվան (գետի, ձորի, բնակավայրի, վանքի անվան) կրկնություններ (Դեղվանք, Դիլիվանք, Խչաղբյուր, Խորաթոր, Խոտորոք, Խոռխոռի այր, Խոխկերտ և այլն), այսինքն՝ երկրորդաբար առաջացած լեռնաճյուղեր:

3. Լեռնաճյուղերի ծագումն ըստ փոխաբերման հիմքի

Տեղանունների շարքում սովորաբար մեծ թիվ են կազմում համանունները: Տեղանունների մի փոքր մասն է միայն, որ չունի իր համանունը: Վերջիններիս մի մասը ստեղծված է հենց որպես տվյալ առարկայի (բնակավայրի, շինության, գետի, լեռան և այլնի) անուն: Օրինակ՝ Չարենցավան, Լուսակերտ, Դալար (գետ), Գնդասար, Արլուսար: Մյուս մասը հավանաբար կամ ակնհայտորեն եղել է այլ տեղանուն, հետո է դարձել լեռնանուն, սակայն առաջնային համանունը չի պահպանվել կամ չի գրանցվել և մնում է միայն հիշատակում:

համար անհայտ է մնացել: Երբ լեռնանունը և մոտակա տեղանունները համընկնում են, հաճախ դժվար է որոշել, թե որն է առաջնային: Օրինակ՝ Խնձորուտ լեռնաշղթա, Խնձորուտ գետ, Խնձորուտ գյուղ, Իրինդ գետ, Իրինդ գյուղ, Ինջա գետ, Ինջա լեռ, Ինջա գյուղ, Թեժ լեռ, Թեժ գետ, Թեժ գյուղ և այլն:

Տարաբնույթ տեղանունների համանունության դեպքում հաճախ տեղանունն ինքն է հուշում, թե սկզբնապես ինչ է եղել՝ ջրանուն, լեռնանուն, թե մի այլ բան: Օրինակ՝ կան Ազնաբերդ անունով լեռ, գյուղ, բայց ակնհայտ է, որ սկզբնապես եղել է համանուն բերդ, հետո առաջացել է նույնանուն գյուղը, այնուհետև այդ անունը տրվել է մոտակա լեռանը: Կան Առաջածոր անունով գյուղ և լեռ. պետք է ենթադրել, որ եղել է նաև նույնանուն աղբյուր, որի անունով կոչվել է սրբավայրը, այնուհետև՝ գյուղը, դրանցից էլ՝ գետը և լեռը: Մինչդեռ Ծովասար անունով գավառակի և լեռան անուններից բնականաբար առաջնային է լեռնանունը:

ա) *Առաջնային լեռնանուններ*. Այսպիսով, կան ի սկզբանե լեռնանուններ, որոնք ստեղծվել կամ կազմվել են հատկապես լեռնագրական միավոր անվանելու համար: Օրինակ՝ Խաչինյուր, Խաչկատար, Երկաթասար, Վանքասար, Ջազա գլուխ, Դալիդաղ, Գաշին-Բաշի, Գազան Գայ, Գաբազափա և այլն: Եթե կան դրանց համանուն այլ տեղանուններ, ուրեմն այդ վերջիններն են երկրորդաբար առաջացել լեռնանուններից:

բ) *Երկրորդային (փոխանցված) լեռնանուններ*. Այլ տեղանունից երկրորդաբար առաջացած (փոխանցված, փոխաբերված) լեռնանունները լինում են երկու կարգի՝ 1. նախաձևին քերականորեն հարաբերվող, 2. նախաձևը կրկնող:

Նախաձևին քերականորեն հարաբերվող երկրորդային լեռնանունները կազմվում են երկու եղանակով.

1. ձևաբանական, մասնավորապես սեռական հոլովով (եզակի կամ հոգնակի)՝ Հայոց ձորի լեռնաշղթա, Հայտարարի սար, Հավատորիկի լեռներ, Հացունյա լեռ, Դանլուի լեռներ, Ճարբերդու լեռ, Մալականի սար, Մեծորաց լեռ, Մեծփա լեռ, Սունընցվոյ լեռնաշղթա և այլն,

2. բառակազմական, մասնավորապես պատկանելություն, սերում նշող ածանցներով՝ Բարդոլյան լեռներ, Բաքուլյան լեռներ, Բեդենյան լեռնաշղթա, Բյուրակն-Մեծուրյան լեռներ, Ջախարկյան լեռ, Կազիկլինյան լեռներ, Կասայան լեռներ, Կելիդոնյան սար, Կոտուր-Ջագրոշյան լեռնաշղթա, Հազարալճյան լեռներ, Հայ-գանձակյան լեռներ, Մատինյան լեռներ, Մնկալենց լեռ և այլն:

К ВОПРОСУ ПРОИСХОЖДЕНИЯ НАИМЕНОВАНИЙ АРМЯНСКИХ ГОР

___ Резюме ___

___ С. Закарян ___

В статье исследованы наименования армянских гор с трех точек зрения:

1) по языковому источнику, 2) по эпохе формирования, 3) на основе метафоризации.

По языковому источнику выделяются наименования гор турецкого, русского, грузинского, греческого, арабского, персидского и смешанного происхождения.

По эпохе формирования наименования армянских гор делятся на три группы:

а) наименования гор, исходящие от древних источников; б) наименования гор, исходящие от позднего средневековья; г) наименования гор, исходящие из современного периода.

На основе метафоризации автор размечает первичные и вторичные или переводные наименования гор.